

Eka Tchkoïdze, Pïa State University (Τιφλίδα, Γεωργία), Μεταδιδάκτωρ

Τίτλος της έρευνας: «**Ο Βασίλειος Β΄ στη μεσαιωνική γεωργιανή γραμματεία**»

Ο Βασίλειος Β΄ (976-1025) ο Βουλγαροκτόνος, αναμφισβήτητα ένας από τους μεγαλύτερους βυζαντινούς αυτοκράτορες, στη διάρκεια της μακρόχρονης βασιλείας του χάρισε στο Βυζάντιο πολλές νίκες και ένδοξες στιγμές. Η προσωπικότητά του δικαίως απασχόλησε πλήθος ιστορικών και συγγραφέων, σύγχρονων και μη. Η εποχή του εξακολουθεί να ελκύει τους ερευνητές δεδομένου ότι πολλές πτυχές της βασιλείας του παραμένουν αδιερεύνητες. Ένας τέτοιος αυτοκράτορας δεν θα μπορούσε να μείνει απαρατήρητος ούτε στις ξενόγλωσσες πηγές. Για τη διαμόρφωση πλήρους και ολοκληρωμένης εικόνας του Βασιλείου Β΄, τόσο ως αυτοκράτορα όσο και ως προσωπικότητας, έχει ιδιαίτερη σημασία να μελετηθεί το πώς πέρασε ο σπουδαίος αυτός πολιτικός και στρατιωτικός παράγοντας της εποχής του στην αντίληψη των γειτονικών λαών. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν το γεγονός ότι ο Βασίλειος Β΄ είναι ο πιο δημοφιλής βυζαντινός αυτοκράτορας στη μεσαιωνική γεωργιανή γραμματεία. Όλα τα κείμενα της εποχής -Χρονικά, Βίοι Αγίων, κολοφώνες χειρογράφων, επιγραφές σε ναούς, εκκλησιαστικά έγγραφα- εμπεριέχουν εκτενή αναφορά σε αυτόν. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγηθεί εύκολα: είναι ο μόνος Βυζαντινός αυτοκράτορας στη διάρκεια της βασιλείας του οποίου οι πολιτικές διαφορές Βυζαντίου-Γεωργίας κατέληξαν σε ένοπλη σύγκρουση. Ο πόλεμος κράτησε πάνω από ένα χρόνο (1021-1022) και ζημίωσε σοβαρά το γεωργιανό βασίλειο. Παρ' όλα αυτά οι Γεωργιανοί χρονογράφοι είναι συγκρατημένοι ως προς την περιγραφή των ενεργειών του Βασιλείου Β΄ εναντίον της Γεωργίας και του τότε Γεωργιανού βασιλιά Γεωργίου Α΄ (1014-1027). Όχι μόνο δεν κατακρίνουν τον βυζαντινό αυτοκράτορα, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις δεν διστάζουν μάλιστα να ασκήσουν κριτική στον Γεωργιανό ηγεμόνα. Αυτή η στάση των συγκεκριμένων χρονογράφων καθιστά τις πληροφορίες τους αναμφισβήτητα αξιόπιστες. Επιπρόσθετα, σε πολλές περιπτώσεις τα κείμενα αυτά συμπληρώνουν τις βυζαντινές πηγές και βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση των σημείων που θεωρούνται εξαιρετικά ασαφή.

Τα περισσότερα από τα προαναφερθέντα κείμενα παραμένουν άγνωστα για τους Δυτικούς μελετητές, δεδομένου ότι δεν έχουν μεταφραστεί σε καμία ξένη γλώσσα, ενώ μερικά είναι διαθέσιμα μόνο σε ρωσική μετάφραση. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της προτεινόμενης έρευνας ένας βυζαντινός αυτοκράτορας για πρώτη φορά αποτέλεσε αντικείμενο ειδικής μελέτης αποκλειστικά μέσα από τις ξενόγλωσσες πηγές.

Ο σκοπός της έρευνάς μου ήταν να εντοπιστούν και να καταγραφούν όλες οι μεσαιωνικές γεωργιανές πηγές που αναφέρονται στον Βασίλειο Β΄: να μελετηθούν και να συγκριθούν με τις πηγές της ίδιας περιόδου, κατ' εξοχήν με τις βυζαντινές και στη συνέχεια με τις αρμενικές και τις αραβικές: να αναδειχθούν οι αποκλειστικές πληροφορίες των εξεταζόμενων γεωργιανών κειμένων. Η συγκεκριμένη έρευνα μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο μιας γενικότερης και ευρύτερης έρευνας. Τα αποτελέσματά της θα συμβάλουν στην καλύτερη κατανόηση της οικουμενικότητας της βυζαντινής αυτοκρατορίας και της εικόνας του Βυζαντίου έξω από το Βυζάντιο.

Ως ιστορικές πηγές από τα ανωτέρω κείμενα τα πιο σημαντικά είναι τα δύο γεωργιανά Χρονικά του 11ου αιώνα. Πρόκειται για το *Յաջածոյ յհրտառոն* («Ματιάνε Κάρτλισα» (= «Χρονικό του Κάρτλι») του ανώνυμου συγγραφέα και το λεγόμενο *Յաջածոյ յհրտառոն* («Χρονικό των Βαγρατιδών»¹) του Σουμπάτ γιού του Δαβίδ (είναι το μόνο που γνωρίζουμε για την ταυτότητα του συγγραφέα, δηλαδή το όνομα και το πατρώνυμο).

Οι θεματικές ενότητες στις γεωργιανές πηγές που αφορούν στον Βασίλειο Β΄ είναι οι εξής: 1. επανάσταση του Βάρδα του Σκληρού (976-979), 2. δημιουργία του θέματος Ιβηρίας το 1001 μετά τον θάνατο του Γεωργιανού ηγεμόνα της περιοχής Δαβίδ Γ΄ (966-1001) Κουροπαλάτη, 3. βυζαντινογεωργιανός πόλεμος (1021-1022) και 4. επανάσταση του Φωκά-Ξιφία (1021-1022).

Κατά τη διάρκεια της μακροχρόνιας βασιλείας του Βασιλείου Β΄ στο εσωτερικό μέτωπο σημειώθηκαν τρεις μεγάλες εξεγέρσεις με σκοπό την ανατροπή της Μακεδονικής δυναστείας. Και οι τρεις απείλησαν σοβαρά την εξουσία του εν λόγω αυτοκράτορα. Ο Σκληρός, ο μεγαλοφυής στρατηγός από την εποχή του Ιωάννη Τζιμισκή (969-976) κατείχε τη θέση του *Δομέστικου της Ανατολής*. Ξεκίνησε την επαναστατική του κίνηση και ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας μάλλον την άνοιξη του 976, όταν στον θρόνο μόλις είχε ανεβεί ο μεγαλύτερος υιός του Ρωμανού Β΄, Βασίλειος Β΄. Ο αντάρτης Βάρδας είχε μεγάλη πιθανότητα να αναδειχθεί νικητής. Η βασιλική Αυλή με την πρόταση του *παρακοιμωμένου* ευνούχου Βασιλείου, ο οποίος ουσιαστικά ασκούσε την εξουσία μέχρι το 985, κάλεσε τον Βάρδα Φωκά που βρισκόταν εξόριστος στη Χίο. Ο Φωκάς ηττήθηκε από τον αντίπαλό του και υποχώρησε δύο φορές. Την πρώτη φορά η μάχη έγινε στις 19 Ιουνίου 978 στο πεδίο της Παγκάλειας κοντά στο Αμόριο. Τη δεύτερη φορά ηττήθηκε το φθινόπωρο του ίδιου έτους. Ο Σκληρός είχε κατακτήσει όλη τη Μικρά Ασία και απειλούσε σοβαρά την Κωνσταντινούπολη. Οι βυζαντινές αρχές έπρεπε να αναζητήσουν βοήθεια εκτός Βυζαντίου. Ο Γεωργιανός ηγεμόνας Δαβίδ Κουροπαλάτης ήταν το πρόσωπο που θα μπορούσε να ανταποκριθεί στο κάλεσμα αυτό.

Για το συγκεκριμένο θέμα υπάρχουν ποικίλες πηγές, βυζαντινές και ξενόγλωσσες (γεωργιανές, αρμενικές και αραβικές). Στο θέμα αναφέρεται και το γεωργιανό αγιολογικό κείμενο *Βίος του Ιωάννου και του Ευθυμίου (οσδոյն քա ջջոջոճոյն Յճոյհրդոն)* του Γεωργιανού συγγραφέα του 11ου αι. του Γεωργίου Αγιορείτη (1009-1065). Ο συγγραφέας που υπήρχε 10ος ηγούμενος της Μονής Ιβήρων στα χρόνια 1044-1056, δεν είναι αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, όμως βασίζεται σε γραπτές μαρτυρίες τις οποίες αναφέρει αναλυτικά. Οι πληροφορίες του είναι εξαιρετικά ακριβείς και ενίοτε αποκλειστικές σχετικά με τις πτυχές της εν λόγω επανάστασης. Στο αντίστοιχο τμήμα της έρευνας η κάθε πληροφορία εξετάστηκε αναλυτικά και συγκρίθηκε με τις πληροφορίες που αντλούμε από άλλες πηγές της εποχής. Εκτός από τα γεωργιανά αγιολογικά κείμενα στην επανάσταση του Σκληρού αναφέρονται επίσης κάποιοι κολοφώνες γεωργιανών χειρογράφων. Στο σχετικό τμήμα της έρευνας το κείμενο του

¹ Ο πλήρης τίτλος του δεύτερου Χρονικού που εξετάστηκε είναι αρκετά εκτενής: *Յճոյհրդոն քա յիջցոյն Յաջածոյ յհրտառոն, հիւրն յհրտառոն միջոյն, օյ սարս մոսիոյն սմն յիջցոյն օրոն, սիւ իրառոտ յսոսոյն յիջցոյն մս միջոն յհրտառոն, իրառոտ սիւրն սիւրն, միջոն քոսոսոյն* (Βίος και μαρτυρία των Βαγρατιονιανι, των ημών Γεωργιανών βασιλέων, ότι δηλαδή από πού ήρθαν σε αυτή την χώρα και από πότε κατέχουν τη βασιλεία του Kartli, το οποίο περιέγραψε ο Sumbat, υιός του Δαβίδ).

κολοφώνα του χειρογράφου του τέλους του 10ου αι. που τιτλοφορείται ως *Եսթրաթի* (= «Παράδεισος») αποδίδεται για πρώτη φορά σε ξένη γλώσσα, εν προκειμένω στα νεοελληνικά. Μαζί με τις υπό εξέταση γεωργιανές μαρτυρίες πρέπει να αναφερθεί και ο Αρμένιος χρονογράφος Asofik (τέλη του 10ου-αρχές του 11ου αι.) που συμφωνεί απολύτως με τον Γεώργιο. Το σχετικό τμήμα παρατίθεται με ελληνική μετάφραση από την έκδοση του κειμένου που πραγματοποιήθηκε στην ρωσική γλώσσα στη Μόσχα το 1864 από τον Καθηγητή N. Emin και θεωρείται η μόνη πλήρης και έγκριτη μετάφραση του κειμένου του Asofik.

Η επανάσταση του Βάρδα Φωκά (987-989) είναι η δεύτερη εξέγερση που σημάδεψε τη βασιλεία του Βασιλείου Β΄. Μέχρι το 988 ο Φωκάς είχε κατακτήσει το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής Μικράς Ασίας. Ο Βασίλειος Β΄ ζήτησε τη συνδρομή από τον Ρώσο ηγεμόνα Βλαδίμηρο. Δεδομένου ότι οι Γεωργιανοί είχαν πάρει το μέρος των επαναστατών άλλη βοήθεια εκτός από τους Ρώσους δεν υπήρχε. Χάρη στη συνδρομή του ρωσικού στρατεύματος ο αυτοκράτορας κέρδισε την τελευταία μάχη στις 13 Απριλίου του 989. Από τους βυζαντινούς ιστορικούς η *Χρονογραφία* του Μιχαήλ Ψελλού περιέχει την πιο εκτενή περιγραφή της συμμετοχής των Γεωργιανών στον στρατό του Φωκά. Σε αυτό το θέμα αναφέρονται και οι ξένοι χρονογράφοι: ο προαναφερόμενος Αρμένιος Asofik και ο χριστιανός Άραβας Yahya της Αντιοχείας. Αναλύοντας την επανάσταση του Φωκά τέθηκε το εξής εύλογο ερώτημα: γιατί υποστηρίχθηκε ο Βάρδας Φωκάς από την επίσημη Γεωργία τόσο ενεργά; Τι ώθησε τη γεωργιανή ηγεσία μετά την επανάσταση του Σκληρού, στην καταστολή της οποίας έλαβε ενεργό μέρος και έπαιξε αποφασιστικό ρόλο, μέσα σε λίγα χρόνια να αλλάξει ριζικά τον πολιτικό προσανατολισμό του; Το αξιοπερίεργο είναι το γεγονός πως δεν αναφέρεται καμία γεωργιανή πηγή στο θέμα της ανάμειξης του Δαβίδ στην επανάσταση του Φωκά. Είναι ένας λόγος που πολλά ερωτήματα γύρω σε αυτό το θέμα παραμένουν αναπάντητα. Για να υποστηρίξει ο Δαβίδ τον Φωκά σημαίνει πως είχε δυσαρεστηθεί με τους εκπροσώπους της Μακεδονικής δυναστείας και προσδοκούσε περισσότερα από τον Φωκά. Ήταν όμως, μια πολύ ριψοκίνδυνη απόφαση να αναμειχθεί στις εσωτερικές υποθέσεις του Βυζαντίου. Οι πηγές δεν αναφέρουν τίποτα για το τι ακριβώς του είχε υποσχεθεί ο Φωκάς. Πάντως, το γεγονός ότι ο Βάρδας Φωκάς προσεταιρίστηκε τον Δαβίδ μάς κάνει να εικάσουμε πως η προσφορά του θα ήταν μεγαλύτερη από αυτή της Μακεδονικής δυναστείας.

Μετά την ήττα του Βάρδα Φωκά είναι εμφανές ότι η υποστήριξη του νικημένου αντάρτη θα στοίχιζε ακριβά στον Γεωργιανό ηγέτη Δαβίδ Γ΄ Κουροπαλάτη. Εντούτοις δεν πληροφορούμαστε τι ακριβώς υποσχέθηκε στον Βασίλειο Β΄ προκειμένου να γλιτώσει από τη δικαιολογημένη του οργή. Δεν γνωρίζουμε τις ακριβείς συνθήκες της διαθήκης του Γεωργιανού ηγεμόνα, πότε και υπό ποια μορφή εμφανίστηκε. Πάντως, αξιοπερίεργο είναι το γεγονός πως εκτός από τον Άραβα χρονογράφο Yahya της Αντιοχείας, ούτε ο Βυζαντινός Σκυλίτζης, ούτε ο Αρμένιος Asofik, ούτε οι Γεωργιανοί χρονογράφοι αναφέρουν τίποτα σχετικά με το θέμα αυτό. Κάτι που δυσχεραίνει εξαιρετικά την έρευνα. Πάντως, το ότι ο Δαβίδ όντως του υποσχέθηκε κάτι αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι μόλις πέθανε, ο Βασίλειος Βουλγαροκτόνος κατευθύνθηκε αμέσως στην κτήση του. Η απόφαση του Δαβίδ να παραχωρήσει με τη διαθήκη του την κτήση του στη βυζαντινή αυτοκρατορία είναι πολιτικά μια ατυχής απόφαση, αλλά δεν φαίνεται να υπήρχε και άλλη διέξοδος.

Εν κατακλείδι, πρέπει να αναφέρουμε πως η ανάμειξη του Δαβίδ Κουροπαλάτη στην ανταρσία του Βάρδα Φωκά είναι μία υπόθεση που προκαλεί πολλά ερωτήματα και λόγω έλλειψης πληροφοριών, άμεσων αλλά και εμμέσων, δεν μπορούμε να δώσουμε οριστικές απαντήσεις. Το χάσμα που προκλήθηκε μετά την ανάμειξη αυτή ανάμεσα στις δύο χώρες, το Βυζάντιο και τη Γεωργία, μεγάλωνε ολοένα και περισσότερο και κατέληξε στην ένοπλη σύγκρουση το 1021. Ο πόλεμος μεταξύ των δύο χωρών τελείωσε το 1022 με τη νίκη της Βυζαντινής πλευράς. Η υποστήριξη των Γεωργιανών που προσφέρθηκε στον αντάρτη Βάρδα Φωκά και οι συνέπειες που ακολούθησαν μετά την καταστολή της ανταρσίας είχαν σοβαρό αντίκτυπο στις περαιτέρω σχέσεις Βυζαντίου-Γεωργίας.

Η επανάσταση του Φωκά-Ξιφία, η τρίτη και η τελευταία, έλαβε χώρα στο μεταίχμιο του 1021-1022 και τάραξε την τοπική ισορροπία του Βυζαντίου κατά την τελευταία πενταετία της βασιλείας του Βασιλείου Β΄ του Βουλγαροκτόνου. Αποτελεί ένα παράδειγμα της εσωτερικής ρήξης που δεν μπορεί να μελετηθεί χωρίς να ληφθούν υπ' όψιν οι φιλοδοξίες και τα κίνητρα των γειτόνων της αυτοκρατορίας καθώς είχε προεκτάσεις και στο εξωτερικό μέτωπό της. Οι πληροφορίες των βυζαντινών πηγών για το θέμα αυτό είναι εξαιρετικά ελλιπείς. Εντύπωση προκαλεί και το γεγονός ότι ο Μιχαήλ Ψελλός, ένας από τους σπουδαιότερους χρονογράφους και λογίους της εποχής, δεν το αναφέρει καθόλου. Ωστόσο, όλες οι υπάρχουσες πηγές που αναφέρονται στο θέμα αυτό (ελληνικές, αραβικές, γεωργιανές και αρμενικές), ισχυρίζονται πως η επανάσταση ήταν εξαιρετικά σοβαρή όχι μόνο επειδή ενεπλάκη μεγάλος αριθμός επαναστατών αλλά προπαντός επειδή, σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη, είχε άμεση σχέση με τους εξωτερικούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου του Γεωργιανού ηγεμόνα Γεωργίου Α΄ (1014-1027). Οι επαναστάτες είχαν επιλέξει τον κατάλληλο χρόνο και χώρο για να κηρύξουν την επανάσταση. Ήταν η περίοδος που θα μπορούσαν να ελπίζουν στην ενεργή υποστήριξη του Γεωργιανού και των Αρμενίων ηγεμόνων. Δεδομένου ότι στην επανάσταση του Φωκά-Ξιφία συμμετείχαν και οι Γεωργιανοί μπορούμε να υποθέσουμε πως η Γεωργιανή ηγεσία όχι μόνο ήταν καλά ενημερωμένη για τις εσωτερικές συγκρούσεις στο Βυζάντιο αλλά είχε και άμεση σχέση με τους Γεωργιανούς που ζούσαν στο Βυζάντιο και συμμετείχαν ή υποστήριζαν με οποιονδήποτε τρόπο την επανάσταση. Όλες οι πτυχές τόσο του βυζαντινογεωργιανού πολέμου όσο και των αιτιών της επανάστασης του Φωκά-Ξιφία εξετάστηκαν στο αντίστοιχο τμήμα της έρευνας.

Πρέπει να τονίσουμε ότι η επανάσταση του Φωκά-Ξιφία είναι πολύ ιδιαίτερη περίπτωση στο εσωτερικό μέτωπο στη μακρόχρονη βασιλεία του Βασιλείου Β΄. Έχει πολύ λίγα κοινά με τις δύο προηγούμενες. Αν και είχαν περάσει δεκαετίες από την τελευταία μεγάλη και σοβαρή εσωτερική κρίση στην αυτοκρατορία (το 989), φαίνεται ότι η δυσαρέσκεια της αριστοκρατίας της Μικράς Ασίας δεν είχε μειωθεί. Κάτι που δείχνει ότι ο κίνδυνος για την ανατροπή της Μακεδονικής δυναστείας ουσιαστικά δεν ξεπεράστηκε ποτέ. Ο Βασίλειος Β΄ μπόρεσε να το αντιμετωπίσει χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία και για πρώτη φορά χωρίς να χρειαστεί τη συνδρομή των ξένων δυνάμεων. Η νίκη του, αν όχι αποκλειστικά, σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο γεγονός ότι ο συνασπισμός Φωκά-Ξιφία διαλύθηκε σχεδόν αμέσως. Δεν ξέρουμε και ούτε μπορούμε να υποθέσουμε την εξέλιξη της επανάστασης σε αντίθετη περίπτωση. Αν και η ανατροπή της εξουσίας του Βασιλείου Β΄ επιχειρήθηκε πολλές φορές, είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι θα είχε μεγάλες πιθανότητες να επιτευχθεί στο τέλος της βασιλείας του.

Εν κατακλείδι, πρέπει να αναφέρουμε ότι οι μαρτυρίες των γεωργιανών πηγών είναι αξιόπιστες και ενίοτε αποκλειστικές. Καλύπτουν μερικά κενά που προκύπτουν από

τα βυζαντινά κείμενα σχετικά με τις δύο μεγάλες επαναστάσεις που ξέσπασαν στην αρχή και στο τέλος της βασιλείας του Βασιλείου Β΄. Από τα θέματα της εξωτερικής πολιτικής, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, οι γεωργιανές πηγές καλύπτουν πλήρως όλες τις πτυχές του βυζαντινογεωργιανού πολέμου, ο οποίος ήταν η τελευταία στρατιωτική επιχείρηση που διεξάχθηκε από τον Βασίλειο Β΄ και στέφθηκε με επιτυχία. Επιπρόσθετα, ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες των εξεταζόμενων γεωργιανών κειμένων σχετικά με την προσωπικότητα του εν λόγω αυτοκράτορα. Όλα αυτά τα στοιχεία και το υλικό που συγκεντρώθηκε και εξετάστηκε κατά την παραμονή μου στην Αθήνα (Οκτώβριος 2012-Σεπτέμβριος 2013) θα αξιολογηθούν στη συνέχεια και θα δημοσιευτούν ως άρθρα ή/και πραγματεία.